

folkbildning.net

en antologi om folkbildningen och det flexibla lärandet

ANDRA REVIDERADE UPPLAGAN

SÄRTRYCK

Folkbildningsrådet & Nationellt centrum för flexibelt lärande
Stockholm 2003

Att läsa mellan raderna

---

av *Ove Rackner*

Anders och Bengt går på en kurs för blivande folkbildare. Tidigt en morgon möts de i en korridor. Anders ler glatt och utbrister: "Hej, hej!". Bengt muttrar surmulet till svar: "Jag hörde dig *första gången!*"

Vad säger den replikväxlingen om Anders och Bengts relation? Hur tolkar du deras korta möte? När vi funderar över det tvingas vi *att läsa mellan raderna*.

Kanske gör du dig en bild av Bengts dystra uppsyn, hur han demonstrativt undviker att titta Anders i ögonen, hur Bengt skyndar bort från Anders som står och ser efter honom med ett förbluffat uttryck i ansiktet.

Att du gör dig en bild av något du hör berättas innebär att du tar orden till dig och gör dem, liksom upplevelsen, till dina egna. Du blir själv regissör för mötet i korridoren: Anders spelas kanske av en av dina bekanta, Bengt av en annan. Scenen låter du utspelas i en korridor där du själv brukar röra dig, kanske känner du den unkna korridorlukten, kanske hör du Bengts osäkra steg eka mellan stenväggarna?

Vi glömmer ibland att distansundervisningens främsta kommunikationstekniska hjälpmedel är orden. Vi påverkar och påverkas via ord men det är först när vi gör vår egen tolkning av vad som sägs som orden berör oss. Men orden räcker inte till för att säga allt som vi vill ha sagt. När

jag talar med någon som står framför mig så har jag många hyss för mig för att hjälpa lyssnaren att tolka vad jag egentligen menar. Det räcker inte med att jag *glappar med mundelarna* när jag formulerar ord, jag måste också underlätta för lyssnaren att fylla i *glappet mellan orden!*

För att stryka under ordens innebörd brukar jag gestikulera, tala högt, lågt, snabbt eller långsamt och göra pauser. Jag brukar se den jag talar med i ögonen när vårt samtal är naket och genuint; när jag diskuterar med någon som inte bryr sig om att lyssna ser jag på närmaste klocka.

Dystra dagar tar jag på mig min bredbrättade hatt när jag går hemifrån, en färggrann slips lyser också upp den dystraste sinnesstämning och den mulnaste dag – alltid retar det någon, förutom mig själv – brukar jag tänka. Klädedräkten är ytterligare en del av den språkliga dräkten; mina ord tolkas antagligen på ett sätt när jag är klädd i frack och på ett annat sätt när jag sitter i bastun (*utan frack; med frack i bastun* ger upphov till andra kreativa tolkningar).

Hur förmedlar man då samma känsla av närhet och engagemang vid ett samtal på distans där tankeutbytet sker med bleka bokstäver flimrande på en skärm? Hur blir man bokstavvis? Det fanns en tid då jag tyckte det var besvärligt att tala i telefon; jag kunde ju inte se hur den jag talade med reagerade. När jag skriver (sänder mejl/mejlar) så försvinner ju dessutom rösten och med den ett betydelsefullt inslag i samtalet. Rösten ger ju uttryck för vilka de samtalande är och hur de mår. Rösten är för bokstaven vad musiken är för noten – ljudet smäller högre än det grafiska tecknet!

När jag skriver, tappar jag inte då de möjligheter jag har att fylla ut glappet mellan de talade orden? Vad kan jag istället ta till för att fylla ut glappet mellan de skrivna orden, dvs hur underlättar jag för dig *att läsa mellan raderna?* Den frågan skall vi brottas med här.

Bengt – en gränsövervakare

För en del är det svårt att läsa mellan raderna, de tolkar det mesta bokstavligt och enkelspårigt, ja, enfaldigt! Utrymmet mellan de marscherande bokstavskolonerna är ett ingenmansland. För att göra sig en tydlig bild av vad någon annan menar måste man tänka ”i dubbelspår”, alltså

ha en förmåga att samtidigt tolka alla möjliga slags språkliga signaler som ligger dolda mellan orden och raderna. Bengt, i historien ovan, tyckte två "hej" var ett för mycket. Kanske tyckte han t.o.m. att detta enda hej var alltför påträngande och integritetskränkande. Bengt är en gränsövervakare, en som vill ha kontroll över omgivningen. Han är beredd att gå mycket långt för att försvara det tolkningsföreträde som han tar sig rätten hävda är hans.

Bengt påminner mig om en bekant som ofta uttrycker sig kategoriskt och inte lämnar något glapprum för reflektioner eller ifrågasättande. Han tycker sig sitta inne med facit. En ordväxling blir till en debatt där det gäller att slå sönder (jfr franskans *débatte* = slå omkring sig, kämpa) meningsmotståndarens argument. Min bekant är inte alls nyfiken på hur andra tänker. För en gränsövervakare är alla medel tillåtna i krig, kärlek och debatter. Ironi, antydningar, dogmatik, positionsbevakning, rigiditet, kränkande tillmälen, avledande inlägg, och en böjelse för att göra sig till tolk för den tysta (tystade?) majoriteten; allt detta kännetecknar den jagsvage gränsvakten som gärna bekämpar sina egna rädslor genom att skrämma andra. Eftersom problemlösning, kreativitet och humor har det gemensamt att de kräver en förmåga att tolka underliggande budskap – att inse även det som ord inte förmår förmedla – så *skapar* ofta hans humor- och kreativitetsbefriade attityd problem. Jag kallar hans kontrollbehov för "facitism".

Åter till Bengt. Blir han en bra folkbildare? Blir han en bra distansbildare? Är *mailmålet* hans språk?

Från en lapp på Bengts anslagstavla: "Han plattade till meningsmotståndaren och sa: här är det högt i tak, eller hur?"

Anders – en gränsöverskridare

Anders, han som gärna hälsar en gång för mycket, påminner mig om en annan bekant som är en öppen, nyfiken människa. Han talar hellre om vad han *har* åstadkommit än om vad han *skulle kunna* åstadkomma. För honom är mångfald och människors olikheter en källa till ständig glädje, ja, de är en förutsättning för en positiv livskänsla och personlig utveckling. Respekt för olik tänkande är en självklarhet, menar Anders

och en förutsättning för ett fungerande *samtal*. En människa som tolkar världen helt annorlunda blir särskilt intressant för Anders eftersom han har så mycket att lära av honom. Där alla tänker likadant tänks det ju överhuvudtaget inte så mycket.

Anders är pragmatisk och humorist, en gränsöverskridare. Han gillar att ha kontakt med människor i andra delar av Sverige och världen. Han är nyfiken på människor som har en annan bakgrund, andra erfarenheter och andra visioner än han själv. Därigenom ökar hans förståelse för andra människors sätt att vara. Han tycker att även funktionshindrade och t. ex. ensamstående föräldrar och skiftarbetande ska ha en möjlighet att bilda sig. Glesbygd och globalisering intresserar honom. Han har insett att den bästa platsen att tänka inte nödvändigtvis är bakom ett skrivbord.

Han är en gränsöverskridare och kunskapare som ser livet som en intressant upptäcktsfärd där nya upplevelser skänker berusning och livsglädje.

Blir Anders en bra folkbildare? Blir han en bra distansbildare? Är *mailmålet* hans språk?

Från en lapp på Anders anslagstavla: ”Det är mina drömmar som håller mig vaken!”

Folkbildaren

En folkbildares uppgift var förr och är i högsta grad fortfarande att ge människor verktyg som stärker deras initiativ-, problemformulerings- och tolkningsförmåga. Tolkningsföreträdet i en demokrati får ju inte ägas av en elit som avgör vilka tolkningar som är acceptabla. I vårt höghastighetssamhälle är det livsavgörande för individen att få uppleva sig själv som en del av en helhet; en tillhörighet som skänker trygghet och livslust.

Det är många som gärna vill ta chansen att tolka livet åt dem som är beslutsimpotenta. Vår tids spåmän, konsulterna, tjänar grova pengar på vår villrådighet. Religiösa och politiska fanatiker värvar medlemmar som längtar efter något att tro på. Internationella bolag skapar globala symbolvärden. De utnyttjar vårt behov av grupptillhörighet och lanserar

ständigt nya trender och livsstilar till vilka många betalar dyra inträdesbiljetter..

Det behövs alltså folkbildare som hjälper till med att locka fram människors egen tolkning av sin situation, som fungerar som stimulerande och respektfulla lyssnare och skapare av genuina samtal. Sådana förut-sättningslösa samtal resulterar ofta i stort allvar, skratt, förundran, engagemang, livslust, integritet och en känsla av meningsfullhet.

Folkbildarens uppgift blir alltså att hjälpa till med att öppna individens fönster mot omvärlden. Ibland måste man tillsammans lirka tålmodigt med eller målmedvetet bända upp perspektivfönster som fastnat i krympande ramar. Ibland är klargörande samtal en bra metod för att locka fram glimrande reflektioner och associationer som erbjuder nya öppningar.

Var tid har sin tro. En av vår tids myter är att tekniken, Internet och datorerna skall öppna Paradisets portal för oss alla. Internet, här nedan kallat *internät*, har dock funnits lika länge som människan, om än i annan form. Människor har alltid sökt efter strukturer, mönster, likheter och olikheter i omvärlden, dvs mening i tillvaron. Vi söker aha!-upplevelser, insikter och berusning, alltså genuin inläring! Sökandet underlättas av individens förmåga att tolka och skapa symboler. Denna s.k. symboliseringsförmåga är av stor betydelse för välbefinnande och hälsa (se sou 2000:91).

Internät

Någon lade ut ett nät, i ett fjärran förflutet.

Det är mycket elegant och skickligt knutet.

Det ligger under allt, under tidens strömmar.

Under sediment av drömmar.

Bild täcker bild, tanke tanke, maskorna bildar mönster.

Söker fatta nätet, fiskar efter helheten,

maskorna bildar fönster.

Distansbildaren

Kännetecknande för en distansbildare är att han inte accepterar några traditionella gränser – varken geografiska, mänskliga eller tidsmässiga. Observera att vi här talar om *gränslösa samtal – debatter* (orala envig) gör sig bättre i läroliga program på tv! En distansbildare kan röra sig relativt fritt på outforskad mark och dra fördel av många nya uttrycks- och förhållningssätt. För att nå folkbildningens målgrupper – de som tidigare fått minst bildningsmöjligheter – uttrycker distansbildaren stor respekt för dem han samtalar med. Jag har själv till min stora förnöjelse fått samtala med många generösa distansbildare.

Man får ibland höra att folkbildning är omöjlig att bedriva på distans. Visst finns det svårigheter och sådant som fungerar sämre än vid fysiska möten. Men även det som fungerar bättre! Det är ju heller inte meningen att distansformen skall ersätta de fysiska mötena – en blandning av båda formerna är bäst.

Hemma i byn kanske det inte finns så många som är intresserade av gelotologi, men i hela Västernorrland finns det nog underlag för att bilda en studiegrupp! För dem som har svårt att ta sig till en sammankomst är det ju en fördel att kunna arbeta hemifrån. Även den som har oregelbundna arbetstider vill ibland tillsammans med andra bilda sig en egen uppfattning om sakernas tillstånd.

Men distansbildarens kontrollmöjligheter är mindre än vid fysiska möten och tillfällena blir färre när han kan få sitt ego bekräftat i centrum av en grupp förstummat lyssnande elever. Distansbildaren måste i högre grad lyssna på varje deltagare och ge uppmuntran och stöd individuellt. Långa abstrakta föreläsningar gör sig inte i skriftlig form (men det hindrar mig inte alls från att fortsätta skriva här) (;-).

Få och *långa* yttranden från *några* deltagare blir inget bra samtal, bättre är det med *många* och *korta* inlägg från *flera*. Men hur åstadkomma denna goda cigarr? Hur bidrar distansbildaren till ett lustfyllt och gott distanssamtal?

Från min anslagstavla: "Man vet mindre än man anar".

Mailmålet

Distansbildarens språk, **mailmålet**, bör värna om glappet mellan orden eller mellanrummet mellan raderna.

Mellan orden bör ett **tolkningsutrymme** lämnas till kursdeltagarna så att de stimuleras att skapa sina egna, **inre bilder** och därigenom stärker sin **helhetssyn** och som en följd därav sin **värderingsförmåga**.

Att vi ofta tänker i bilder är ingen nyhet, mest tydligt är det när vi drömmar. Vem har inte hört talesättet: "En bild säger mer än 1000 ord".

Ett skriftspråk rikt på metaforer, liknelser och sinnliga uttryck är rena hjärnmassagen! Ett mailmål som utformas så utgör en lockelse när distansbildaren bjuder upp till **lustfyllda dis-dansamtal**.

Varför säger vi att **ligga** vid universitet, att **sitta** i sammanträde, att **sitta** på två stolar? Vilka fler uttryck med "ligga" och "sitta" kommer du själv på? Maila (se nedan) och berätta!

En verbal utmärkelse tilldelas den som hittar flest uttryck/nä, nu lju-ger jag/!

I vår vardagliga närmiljö finns det många symboliska uttryck. Jag ser just nu en abstrakt tavla framför mig på väggen, en plåtburk med en intressant illustration, en porslinsfigur som föreställer ett fantasidjur och genom fönstret ser jag träden som dansar med svepande rörelser i ett skogsparty. Radion spelar en medryckande salsa. Vilka symboliska uttryck kan *du* uppleva i *din* närmiljö just nu när du läser detta?

Men **stopp!** Snälla du – stanna nu upp i din läsning och fundera på följande: Vad kännetecknar det jag skrivit hittills? Är **min text** analytisk, begränsande och revirskapande eller lockar den till gränsöverskridande reflektioner och spontana samtal?

Med **spontana samtal** menar jag en associationskedja som ej är möjlig att planera i förväg och som ej bör styras och kontrolleras alltför hårt av handledaren. Inte förrän i slutet av samtalet där en sammanfattning kan vara på sin plats. Distansbildaren bör alltså hålla fingrarna i styr (!) och låta kursdeltagarna självständigt bruka **tangentborden**.

För att bli trovärdig i det jag sagt hittills så har jag försökt uttrycka

mig på ett **målade mailmål**. Hur tycker du att jag har lyckats med det? Samtala gärna om detta med någon i din närhet som också har läst den här texten.

T@nke

–

p@us

med tolkningsutrymme

Hör av dig – maila gärna dina reflektioner till:
ove.rackner@folkbildning.net

* * *

Tills vidare besvarar jag själv min egen fråga så här:

Mailmålets grammatik

några kännetecken: med exempel från texten ovan:

- §1 Berättelser som kräver en symbolisk tolkning. När man tar sig tid att läsa mellan raderna växer engagemanget. Om läsaren *dessutom* skrattar för sig själv så skapas ett gott samtalsklimat. Här (i min text): "Hej, hej!". "Jag hörde dig första gången!"
- §2 Humor. Här: "*Med frack i bastun ...*".
- §3 Sinnliga uttryck som gör läsaren berörd när texten tränger in via alla hans sinnen. Här: "...den unkna korridorlukten", "...*bör* steg eka mellan stenväggarna", "...*se* på närmaste klocka".
- §4 Närmiljön där den individuella deltagaren finns bör utnyttjas. En "distansfråga" bör utformas så att den uppmuntrar till personliga tolkningar och reflektioner. Den anknyter till deltagarens egen miljö eller dagsaktuella händelser (här kan tidningar på nätet användas). Här: "Vilka symboliska uttryck kan du uppleva i din närmiljö just nu när du läser detta?"

- Handledaren kan uppmana deltagaren att samtala om kursrelaterade frågeställningar med människor som finns i närmiljön. Här: "Samtala med någon i din närhet som också läst den här texten".
- §5 Lek med ord där man anar skribentens glimt i ögat och formuleringslust. Här t.ex.: "...*glappar med* mundelarna – ...*glappet mellan* orden", "... *klädedräkt* – ... språklig *dräkt*", "... bokstavsvis", "gränsöver-vakare och –skridare", "facitism", *gles*bygd och *glo*balisering", "beslutsimpotenta", "orala envig".
- §6 Tävlingar av lekfull karaktär. Här: "Vilka fler uttryck med ligga och sitta kommer du själv på?"
- §7 (;-;) Teckengubbar och andra markeringar används för att hjälpa läsaren undvika misstolkningar och tydliggöra skillnaden mellan humor och ironi. Här: "Men det hindrar mig inte alls från att fortsätta skriva här. (;-)" och "/nä, nu ljuger jag/".
- §8 Dubbeltydigheter som kan tolkas på mer än ett sätt ger ibland aha-upplevelser och en känsla av närvaro hos läsaren och av att han kommer till insikt av egen kraft. Denna verbala tvetydighet återfinns hos de flesta här till vänster listade kännetecken. Ett framträdande drag i roliga historier är att de ofta slutar med ett ord eller uttryck som är dubbelbottnat. Här: "... *ljudet smäller högre än* det grafiska tecknet", "Att läsa mellan raderna", "kunskapare" (=spejare/kunskapstörstande).
- §9 Instruktioner och information bör dock formuleras med så *litet* tolkningsutrymme som möjligt.
- §10 Metaforer tjänar ett pedagogiskt syfte; att förtydliga och illustrera det sagda. De hjälper också läsaren att visua-

- lisera texten och minnas den bättre. Här: "Den frågan skall vi *brottas med*", "utrymmet mellan de marscherande bokstavskolonnerna är ett ingenmansland.", "Paradisets *portal*".
- §11 Talesätt är beprövade visdomsord som efter omtolkning är lika aktuella nu som förr. Här: "Han plattade till sin meningsmotståndare och sa: Här är det högt i tak, eller hur".
- §12 Retoriska frågor väcker läsaren och stimulerar till reflektion. Här: "Blir NN en bra folkbildare?" osv.
- §13 Teknikfrågor.Handledaren kan be deltagarna om teknisk support. Vi är alla kompetenta på olika områden. De flesta delar gärna med sig av sitt kunnande.
- §14 Jämförelser. När man jämför och ser likheter mellan det nya och det gamla, det okända och det kända så minskar den överdrivna respekten för nymodigheten. Det är även ett sätt att skapa helhet, att finna strukturer och mening. Här: "Internet/(dikten) Internät".
- §15 Lyrik är en uttrycksform som eftersträvar att säga så mycket som möjligt med så få ord som möjligt. Tolkningsutrymmet mellan raderna är alltså ovanligt stort. Därför ökar möjligheten för att man ska känna igen sig i orden! Här: dikten "Internät".
- §16 Facktermer. Språkliga finesser som facktermer och ovanliga ord uppfattas tydligare i skrift än i tal. Här: "gelotologi" = vetenskapliga studier av skrattet.
- §17 Transparent lay-out. En textdisposition som är lätt att överblicka och snabb att tolka är att föredra. Styckeindelning och andra "fysiska mellanrum" mellan orden underlättar för läsaren att tolka texten. Här: Se under *Mail-*

målet (se även Svenska skrivregler, Svenska språknämnden, Liber, 2000, ISBN 47-04974-X).

- §18 Målande språk innebär inte endast ett metaforrikt språk. **Olika färger** och layoutknep kan där så är möjligt framhåva **olika tankespar**. Här: se under *Mailmålet*.
- §19 Respekt för andras åsikter. Här: "Visst finns det problem med distansformen".
- §20 Informalitet kännetecknar mailmålet liksom det genuint folkbildande samtalet. Eftersom feltolkning av ords symbolvärde lätt leder till missförstånd så får man vara beredd att prestigelöst omformulera sig sedan man efterfrågat och läst andras inlägg. Här: Se under *Mailmålet*, "Maila gärna dina reflektioner...".
- §21 Skrivet talspråk – talat skriftspråk. Det värsta många vet är att tala inför grupp; att uttrycka sig skriftligt kan upplevas som ändå värre. För att inte tala om att skriva till *en grupp!* Den överdrivna respekten för skriftspråket hämmar många. Därför bör handledaren ange tonen och använda ett enkelt språk. Vad är värre: ett stavfel eller en osynlig deltagare?
- §22 Att lyssna = att läsa. Det är fler som läser än skriver inlägg vilket kan jämföras med vad som händer vid närundervisning; naturligt nog lyssnar de flesta mer än de talar.
- §23 Reflektion Tid för reflektion finns eftersom man inte behöver svara direkt.

Några av mailmåtets kännetecken som tyvärr ej kan exemplifieras i texten:

- §24 Snabb återkoppling. Det betyder mycket för ett fungerande samtal. Kortfattade hälsningar kan ges direkt till deltagarens mailbox för att bekräfta att han blivit "sedd". Det ger också en känsla av närvaro.

- §25 Korta inlägg bör prioriteras framför långa som är jobbiga att läsa. Långa texter skrivs med fördel ut innan man läser dem.
- §26 Sakkunskap av ämneskaraktär presenteras i dialogform. Långa skriftliga utläggningar kan ibland delas upp i många korta meddelanden i samband med svar på deltagares inlägg.
- §27 Spontan interaktivitet uppmuntras. I ett samtal kan ju inte förloppet bestämmas i förväg. Två eller flera individer deltar i styrningen av en ordväxling som inte kan förprogrammeras. Människan kan inte helt ersättas av teknik!
- §28 Sparade inlägg besvarar frågorna: "Vad var det jag sa och när?" "Hur reagerade läsarna"?
- §29 Alla får ordet. Det är lättare att uppmärksamma varje individs inlägg.

Stödjande kommunikationsmetoder:

- §30 Telefonsamtal ger en annan bild av distansdeltagaren. Att skratta tillsammans stärker gemenskapen. Används med fördel i början av en kurs och om problem uppkommer.
- §31 Pappersbrev används vid längre meddelanden och som omväxling någon gång. Skriv gärna med gäspenna (;-) på färgat, strukturerat papper med symboliskt motiv. Det ger både stimulerande syn- och känselintryck.
- § 32 Vykort sänds när du är på resande fot. Kommunikationsvariation!

Att bygga relationer

Är det möjligt att bygga nära relationer, att beröra varandra på distans? Jag svarar entydigt ja! Man kommer varandra närmare geografiskt och

tidsmässigt om än inte fysiskt! Social grupptillhörighet förlorar i betydelse. För att få ett genuint gensvar måste man bjuda på sig själv – men det är ju inget speciellt för distanskommunikationen. Likheterna mellan när- och distanskontakter är större än skillnaderna. Tekniken kan inte kväva våra mänskliga behov.

Som ett exempel på det avslutar jag med ett stycke digital dårskap:

M@il Love Not W@r

– om kärlek i elektronikens tid

Elskade e-människa,
dina **modem**edvetna nätverk
skänker njutning
åt vår driftstekniska
distans – dating.

Dina avancerade stödsystem
och din kompetens i botten,
dina flimrande ord
för mig skärmbildad
till sjunde cyber-himlen!

Dina mail d'@mour
levererar flödande synergier,
– dina emotionella applikationer
driver mig till elektroniska excesser.
Strömmen går!

Tänk på
vett och net-ikett.
Det går så snabbt
på internet!

Du är väl öppen
för min sändning?
PC, love and
understanding.

Mitt lösenord får du ta
på och mitt snabel-@!
Du elektrifierar mig totalt!
Jag diggar dig, digitalt!